

EDUCATIO

PEDAGÓGIA SZOCIOLÓGIA HISTÓRIA ÖKONÓMIA PSZICHOLÓGIA POLITOLÓGIA

PÉNZ – PIAC – ISKOLA

PRIVATIZÁCIÓ	177	<i>Setényi János</i>
MIBE KERÜL?	194	<i>Novák István</i>
KI FIZESSE?	204	<i>Balogh Miklós</i>
SZÜLŐ, GYEREK – PIAC	219	<i>Vajda Zsuzsanna</i>
MAGÁNISKOLÁK	228	<i>Várhegyi György</i>
TANDÍJ?	240	<i>Szemerszki Mariann</i>
MAGÁNHASZNOK KÖZKÖLTSÉGEN	250	<i>Horváth D. Tamás</i>

JULIAN SCHWEITZER: A MAGÁNOKTATÁS ESÉLYEI† MAGYARORSZÁGON

Örömmel vettem az EDUCATIO felkérését erre az írásra, mivel 1988 óta különösen érdekel a magyar oktatási rendszer. Akkoriban a magyar kormány felkérte a Világbankot, hogy tekintse át a magyar oktatási és szakképzési rendszert, a piacgazdaságra való áttéréssel

---

† Az itt kifejtett nézetek a szerző véleményét tükrözik, nem szükségképpen képviselik a Világbank nézeteit

összefüggésben. Engem kértek fel a világbanki vizsgálat vezetésére, amelynek eredményeként 1991 elején beszámolót készítettünk *Áttérés a piaczgazdaságra; igényes emberi erőforrások kérdése* címmel. Ennek eredményeként folyósított a Világbank 150 millió dollár kölcsönt, a középfokú oktatás, a szakképzés és a felsőoktatás szerkezeti átalakítására.

A magánszektor oktatásban betöltött szerepe jelenleg is vitatott téma a világ különböző részein éppúgy, mint a Világbankban. A vita természete bizonyos mértékig függ a kulturális és történeti hagyományoktól. Számos európai országban például kevés privát elemi vagy középiskola van, míg ezek jelentős számban megtalálhatóak Dél-Ázsiában és Latin-Amerikában. A harmadik szinten, Európában az egyetemek szinte kizárólag államiak, míg Ázsiában és Amerikában állami és magánegyetemek egyaránt megtalálhatóak.

A magánoktatásról folytatott vitát gyakran megzavarja a tisztázás hiánya, hogy mit is jelent a "magán", ezért hasznos a kifejezéseket tisztázni az indulásnál, annak érdekében, hogy különbséget tegyünk a finanszírozás módjai és a tulajdonlás és szolgáltatás módjai között.

Először a finanszírozási módokról. Iskolákat lehet privát forrásokból finanszírozni részben, vagy teljes mértékben akkor is, ha állami tulajdonban vannak. Például, egy állami egyetem kaphat privát támogatást olyan forrásokból, mint különböző adományok, szaktanácsadásból származó bevétel és magántanulói tandíjak, amelyek részben fedezik az oktatás költségeit. És fordítva, magániskolák részesedhetnek állami pénzalapokból adókedvezmény vagy állami ösztöndíj formájában, amelyet a rászoruló hallgatók kaphatnak.

Másodsor, az oktatás és szakképzés magántulajdonlása és szolgáltatása. Számos országban a magántulajdonlás és szolgáltatás típusainak nagyon széles skálája található meg. Az egyik végén a magántulajdonban lévő, profit-orientált iskolák és szakképző intézmények vannak. Tipikusan ide tartoznak az irodai, idegennyelvi és számítástechnikai képzést kínáló magániskolák. Ezen iskolák nyereségessége azon a feltételezésen alapul, hogy a tanulók számára a nyereség meghaladja képzési költségeiket. Például, ha a számítástechnikusok iránti piaci igény erős, várható, hogy a profit-orientált számítástechnikusképző intézmények vonzóvá válnak a hallgatók számára, mivel érzékelik a képzésből származó jövőbeni előnyeiket keresetük tekintetében, ami kiegyenlíti a képzés költségeit. Természetesen állami források biztosíthatják, hogy hátrányos helyzetű diákok is részt vehessenek a képzésben.

Érdekes fejlemény a magán képzésben a vállalkozók számának növekedése, akik a kormány vagy a magánipar számára kínálják szolgáltatásaikat. Kaliforniában például magán képzési vállalkozók segítségét veszik igénybe munkanélküliek átképzésében. E megoldás egyik újszerű szempontja, hogy a vállalkozói díjak egy része a képzés eredményétől függő részesedés, melynek mértéke attól függ, hogy a képzésben részesült egyén képes-e olyan álláshoz jutni, ahol a törvényben megszabott minimálbér fölött keres. Ez a fizetési módszer arra ösztönzi a képzési társaságot, hogy segítsen a képzésben résztvevőknek az elhelyezkedésben. Ezen a példán túlmenően állami és magántársaságok számos országban, sok területen veszik igénybe a magánvállalkozókat munkatársaik munkahelyi képzésére.

A magánszektornak fontos szerepe van még a tankönyvek és szakképzési anyagok írásában és kiadásában. Világbanki vizsgálatok kimutatták, hogy a magánszektor gyakran jobb munkát végez a tankönyvek és az oktatási anyagok előállításán terén, mint az állami tulajdonú szolgáltatások. A magánszektor kiadói közötti verseny növeli a piacon kapható könyvek választékát és minőségét, és hasonló a helyzet az oktatási felszerelések előállításának területén is.

A magánszektor skálájának másik végén a non-profit intézmények találhatóak. Ezek fenntartói tipikusan vallási vagy jótékonyossági alapítványok, és ide tartozhat, mint az Egyesült Államok esetében, néhány egyetem az ország legrangosabbjai közül. Más országokban, mint például Brazíliában vagy Japánban, a magánegyetemek a felsőoktatás második vonalát képezik, a legrangosabb intézmények az állami szektorban találhatóak. Ilyenformán a

felsőoktatás magán és állami intézményei egymás mellett létezhetnek, sokféle választási lehetőséget kínálnak és megnövelik az elérhetőséget a hallgatók számára.

Pénzügyi támogatás tekintetében, bár a magánintézmények bevételeinek nagy része tandíjából származik, anyagi támogatást kaphatnak az államtól is, mint néhány magániskola esetében Nagy-Britanniában. Az újabb oktatási reformok Nagy-Britanniában azt is megengedik a helyi önkormányzatok által fenntartott iskoláknak, hogy függetlennek nyilvánítsák magukat, bár továbbra is részesednek közpénzekből. Számos országban, ha az állam nem is nyújt közvetlen anyagi támogatást, a magánintézmények közvetve támogatásban részesülnek, vagyonadó és jövedelemadó alóli mentességet élveznek adományaik után.

Létezik-e valamiféle ideális vegyítése az oktatás és képzés állami és magán finanszírozásának? Az állami oktatásfinanszírozás leggyakoribb alap- és középfokon, ahol nagy pozitív külsőségek erősítik a jó minőségű állami oktatás általános ellátását. A felsőoktatás nem betervezett állami támogatása nehezebb dolog, nem csak a felsőoktatás magas privát bevétele miatt, de a támogatások is gyakran csökkennek. A szegényebbek által fizetett adóból gyakran a felsőoktatást támogatják, amelynek a jobbmódúak az elsődleges haszonélvezői.

Mit tudunk jelenleg a magánoktatás állami oktatással és szakképzéssel szembeni relatív előnyeiről? A kérdés egyik oldalán azok állnak, akik azt állítják, hogy az állami szektor nem képes az oktatás hozzáférhetőségét és minőségét növelni. Például széles körben észrevelték a tény az Egyesült Államokban, hogy az állami oktatás nem tudja a népesség nagy részének a szükségleteit kielégíteni, különösen városi szegényebb negyedekben. A teszt-eredmények nagyon alacsonyok és néhány esetben hanyatlást mutatnak. A dolgok ezen szomorú állásának számos oka van, de gyakran tulajdonítják többek között a nem megfelelő finanszírozásnak, a központosított állami rendszerek sajátos alacsony hatékonyságának, és az iskolák monopolhelyzetének, amelyek gyakran egyedül látják el az oktatást egy környéken. Ezek a problémák, mint állítják, túlzott megalégedettséghez vezetnek az iskolai adminisztrátorok és a tanárok részéről. Az érvelésből következik, hogy az oktatási alternatívák, a szülői választék bővítése versenyre ösztönözné és javítaná az oktatási minőséget.

A másik oldalon állók szinte a magánoktatást pártolók tükröképeként úgy érvelnek, hogy a magániskolázás egyenlőtlén, és el fogja szívni a magasabb jövedelmű csoportok gyerekeit az állami iskolákból. Az eredmény egy ördögi kör a romló színvonal és az állami oktatás szűkülő középosztályi támogatása közt, jóllehet ez az egyetlen rendszer, amely a szegények és hátrányos helyzetűek számára elérhető.

Van igazság mind a magánoktatást támogatók, mind ellenzőik érvelésében. Igaz lehet, hogy a magánoktatás csökkenti az állami iskolázás támogatását, másrésztől viszont az iskolák közötti verseny emeli a színvonalat.

És mi van a hatékonysággal? Van-e bármilyen bizonyíték, ami alátámasztja, hogy a magániskolák hatékonyabbak a szolgáltatások terén? Sajnos, nagyon kevés olyan meggyőző bizonyíték van, amelyre következtetést lehetne építeni. Egy thaiföldi vizsgálat összehasonlította az állami és magániskolázás költségeit, és összehasonlította a gyerekek teljesítményét a két rendszerben, kontrollálva mindezt olyan változókkal, mint a tanulók társadalmi-gazdasági háttere. A vizsgálat alacsonyabb egységnyi költségeket és magasabb eredmény-szintet talált a magániskolákban. Egy másik vizsgálat, összehasonlítva New York város állami iskoláit és az Archdiocese (magán) iskola rendszerét, az állami iskola adminisztratív költségeit jóval magasabbnak találta. Ezt az eredményt azonban óvatosan kell kezelni, mivel nem ellenőrzi azokat a két rendszer között lévő különbségeket, amelyek magyarázatot adhatnak az állami rendszer magasabb adminisztrációs költségeire.

Ha a magániskolák "hatékonyabbak", lehetséges volna-e az elérhetőség, az egyenlőség fenntartása, és ezzel egyidőben a sokféleség és a verseny ösztönzése az állami és a magán

iskolák közt? Az utalványrendszer bevezetése merült fel, mint egy lehetséges megoldás e talányra. A szülők utalványokat kapnának az államtól, amelyek beválthatóak állami, vagy magániskolában, a szülő választása szerint. Az indítványozók azzal érvelnek, hogy ez ösztönözné az iskolák közötti versenyt, amely növelné a színvonalat, s ugyanakkor garantálja az elérhetőséget mindenki számára. Egy belső piac alakulna ki az oktatásban, ami a gyenge iskolákat színvonal emelésre, vagy megszűnésre kényszerítené. Ennek az elképzelésnek egy változatát jelenleg éppen Chilében próbálják ki, de a vizsgálat még túlságosan új ahhoz, hogy értékelni lehessen.

A gondok közt – amelyeket az utalványrendszer kezdeményezőinek meg kell oldania – van az elitképzés, az információk és az elérhetőség problémája. Ez a rendszer az iskolákat arra ösztönözheti, hogy a kevésbé tehetséges jelentkezőket elutasítsák és jó teszteredménnyel rendelkező tanulókat részesítsenek előnyben, ezáltal korlátozott számú helyre nagyszámú igényt keltsenek fel (elitképzés). Problémák adódhatnak abból is, hogy a szülők nem szükségképpen jutnak elégséges információhoz a különböző iskolákról ahhoz, hogy racionális döntést hozhassanak. És végül elképzelhető, hogy nem lenne elég sok választható iskola, különösen a szegény és vidéki körzetekben.

Hogyan kapcsolódnak ezek az érvek Magyarországhoz? 1989-ig az oktatás és a képzés majdnem kizárólagosan állami volt Magyarországon, nem csak a kommunista ideológia, hanem az állami oktatás európai hagyományaival összefüggésben is. Ezt szem előtt tartva, kell-e a magánoktatást ösztönözni Magyarországon? Végül soron az állami oktatási rendszer irigylésre méltó minőséget tudott elérni, a szűkös források ellenére. Hasonló gazdasági szinten álló országokkal összevetve Magyarország a 8. osztályig teljes oktatási beiskolázást, az írni-olvasni tudás magas arányát, egy érett szakképzési rendszert, a felsőoktatásban és kutatásban való részvételt és ösztöndíjak létező hagyományát mutathatja fel; ezek mindegyikét állami pénztárcából finanszírozták. A magyar gyerekek folyamatosan nagyon jó eredményeket érnek el az oktatási eredmények nemzetközi összehasonlításaiban, a magyar tudósok és akadémikusok gyakran szereztek világszerte elismerést. Miért ne lehetne az oktatás és a szakképzés továbbra is az állam által fenntartott?

E kérdésre a legfontosabb válasz, hogy az oktatás és képzés magánfinanszírozását ösztönözni kell, mert a rendszernek olyan nagy a beruházási igénye, amit nem tud az állam biztosítani. Bár Magyarország büszke lehet oktatási rendszerének a minőségére, az országnak most olyan nyugat-európai országokkal kell versenyeznie, amelyek komoly oktatási beruházásokat végeztek az elmúlt években. Ezekkel az országokkal összehasonlítva, a magyar rendszer már nem mutat olyan kedvező képet. Először is, a 8. osztály után, az általános középfokú oktatás hozzáférhetősége meglehetősen korlátozott. Másodsor, sok tanulóit iskoláztak be szűk szakképző programokra, amelyek célja ipari vagy technikai képzés ipari folyamatokra, amelyek egyre nagyobb számban válnak feleslegessé a piacgazdaságban.

Ezek a programok mindenképpen fenyegetettek, mivel a vállalatok, ahol a tanulók gyakorló idejüket töltöik, többé esetleg nem lesznek képesek vagy hajlandók a képzésre. Így az ipari tanulók és a technikusok képzése alapos felülvizsgálatra szorul. A felnőttoktatást különösen elhanyagolták a kommunizmus alatt, mégis nagy az igény ennek kiterjesztésére a növekvő számú munkanélküli és számos más, pályamódosítást végző foglalkoztatott részéről/miatt. Magyarországon kisebb arányban vesznek részt hallgatók a felsőoktatásban, mint egész Európában, és még ezt a korlátozott arányt is fenyegeti a gazdasági válság, amely drasztikusan csökkentette az egyetemi oktatásra és kutatásra szánt pénzüsszeget.

Ezáltal széleskörű beruházások szükségesek a szakképzés megújítása, a felnőttoktatás és képzés elérhetőségének és minőségének növelése és a felsőfokú oktatás és kutatás kiterjesztése és átalakítása érdekében. Ugyanakkor, az új könyvek, oktatási eszközök és új programok

iránti igény nagy az alap- és középfokú oktatásban is. Nem könnyű előre látni, hogy honnan fognak származni ezek az összegek a gazdasági átalakulás jelenlegi szakaszában, amikor a GDP az utóbbi években csökkent. A rendszer drasztikus minőségi és pénzügyi hanyatlástól való megőrzéséhez – a minőségi fejlődés biztosításáról nem is szólva – szükség lesz az erőforrások mobilizálására annyi forrásból, amennyiből csak lehetséges, a magánszektor is beleértve. Így például magánkiadók tankönyvek kiadására való ösztökélésére.

Ez nem azt kell sugallja, hogy az állami és helyi kormányzatoknak nem kellene továbbra is fontos (és valószínűleg a fontosabb) szerepet játszaniuk az oktatásban és a képzésben. De a magánoktatás és képzés csökkentheti államilag támogatott szolgáltatásait, ugyanakkor az állami szektornál gyorsabban és nagyobb rugalmassággal kínálhat olyan új programokat, amelyekre nagyon sürgősen szükség van. A legjobb azonnali lehetőségek a magánoktatás és szakképzés számára olyan területeken adódhatnak, mint az üzleti tanulmányok, az idegen nyelv és a számítástechnika, ahol az oktatás magánhozama magas, és a tanulók inkább hajlandók fizetni a tanfolyamokért. És valóban, ezek azok a területek, ahol magánképzési ügynökségek működnek Magyarországon. Adókedvezményekkel lehet ösztönözni az új oktatási és képzési lehetőségek megjelenését. A magyar kormány a képzési szolgáltatások magánszektorba való kihelyezésével szintén ösztönözheti az új képzést nyújtók megjelenését. Ez a legalkalmasabb a felnőttoktatásban és a szakképzésben lehet, ahol az újonnan alakult nemzeti képzési tanács tulajdonképpen éppen ezt kísérli meg.

Végül, egy vegyes állami/magán rendszerben a központi kormány szerepe az oktatási és képzési szolgáltatások monopóliumáról áttevődik a magánszektor és a helyi önkormányzat által nyújtott decentralizált szolgáltatások felvételére, az azokat értékelő és szabályozó szerepre. Az egyetemek autonóm egységekké válnak, amelyeknek bevételszerző tevékenységeik révén nagyobb szabadságuk van a külső piaci kihívásokra adott válasza. A központi kormány elsődleges szerepe annak biztosítása, hogy a különböző életkori csoportok magas szintű oktatáshoz és képzéshez férhessenek hozzá minden szinten, függetlenül attól, hogy ki kínálja azt. Ez a szabályozó funkció érdekes kihívást jelent a magyar hatóságok számára, mivel megkívánja új figyelő, értékelő és információs funkciók létrehozatalát éppúgy, mint az állami támogatás egyes szintjeinek fenntartását a szolgáltatások egyenlő biztosítása érdekében, egy vegyes és növekvően decentralizált rendszerben.

(fordította Imre Anna)